

Krótką historia turystycznej promocji użytków ekologicznych Poznania

Maria Urbańska, Henryk Gierszal, Wojciech Andrzejewski

Summary. Short story of ecological sites for promotion of tourism in Poznań. In 2001 to 2006 the promotion of ecological sites launched in Poznań. Comprehensive tourist and educational projects were created for six of 26 ecological sites existing since 1994. Unfortunately in the following years afterwards they were liquidated due to the amendment of Act of nature protection and lack of transitional provisions. Nowadays there are 7 ecological sites in Poznań. The educational materials elaborated earlier can be employed only partially. The presented state of affairs shows that ecological sites can be used for activation of citizens and support the natural education in the field but if the liquidation can be proceeded so easily according to the act a special caution is needed such costly projects to be permanent and not to thwart the effort of local authorities and community activists.

Keywords: ecological site, city, ecological education

Od 2001 do 2006 rozpoczęto w Poznaniu promocję użytków ekologicznych. Stworzono kompleksowe projekty turystyczno-edukacyjne dla sześciu z dwudziestu sześciu istniejących od 1994 roku użytków ekologicznych. Niestety w kolejnych latach zmiana ustawy o ochronie przyrody i brak przepisów przejściowych doprowadziły do ich likwidacji. Aktualnie w Poznaniu istnieje 7 użytków ekologicznych, a powstałe wcześniej materiały edukacyjne są tylko częściowo wykorzystywane. Przedstawiona sytuacja pokazuje, że użytki ekologiczne z powodzeniem mogą być wykorzystywane do aktywizacji mieszkańców oraz służyc edukacji, jednak łatwość z jaką w myśl ustawy mogą być likwidowane wymaga rozważenia, aby tworzone kosztowne projekty były trwałe, nie niwecząc wysiłków władz lokalnych i społeczników.

Definicja użytku ekologicznego pojawiła się po raz pierwszy w ustawie o ochronie przyrody z 1991 roku (Dz. U. 1991 Nr 114, poz. 492). Wraz z upływem czasu definicja tej formy ochrony ulegała modyfikacjom i aktualnie „użytkami ekologicznymi są zasługujące na ochronę pozostałości ekosystemów mających znaczenie dla zachowania różnorodności biologicznej — naturalne zbiorniki wodne, śródpolne i śródleśne oczka wodne, kępy drzew i krzewów, bagna, torfowiska, wydmy, płaty nie użytkowanej roślinności, starorzeczka, wychodnie skalne, skarpy, kamieńce, siedliska przyrodnicze oraz stanowiska rzadkich lub chronionych gatunków roślin, zwierząt i grzybów, ich ostoje oraz miejsca rozmnażania lub miejsca sezonowego przebywania” (Dz. U. 2004 Nr 92, poz. 880) (ustawa z 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody art. 42). Według Symonides (2008) „atutem użytków ekologicznych jest względna prostota procedury powoływania ich do życia, niewymagająca skomplikowanej i często kosztownej dokumentacji, jak to ma miejsce w przypadku parków narodowych, par-

ków krajobrazowych lub rezerwatów przyrody. Nie mniejszym atutem są także niewielkie koszty ich utrzymania w „porządnym” stanie, na ogół nie przerastające możliwości gmin, stąd też o ich ustanowienie zabiegają nie tylko pozarządowe organizacje ekologiczne, ale także miejscowi nauczyciele i pracownicy urzędów gminnych, wreszcie miłośnicy swojej małej ojczyzny. Dlatego użytki ekologiczne są cennym elementem ochrony przyrody, dobrą płaszczyzną do współpracy samorządu, organizacji pozarządowych i miejscowego społeczeństwa oraz doskonałym miejscem szkolnej i pozaszkolnej edukacji przyrodniczej”.

Cechy te zostały docenione w Poznaniu i w 1994 r. uchwałą Rady Miasta Poznania powołano dwadzieścia sześć użytków ekologicznych. Wszystkie obiekty objęto waloryzacją przyrodniczą, a od 2001 do 2006 r. rozpoczęto projekt turystyczno-edukacyjny mający na celu popularyzację niektórych użytków ekologicznych.

Celem tego opracowania jest pokazanie losów tych użytków ze szczególnym uwzględnieniem powodów ich powstawania, bogatych form ich promocji, koncepcji wykorzystania zarówno turystycznego, jak i edukacyjnego. Ponadto opracowanie ma na celu zwrócenie uwagi na nietrwałość tej formy ochrony, która to cecha może zniweczyć wysiłki ją promujące.

Wartość przyrodniczo-turystyczna użytków ekologicznych Poznania

Poznań jest miastem o dużych walorach przyrodniczo-krajobrazowych, które sprzyjają rozwojowi turystyki i rekreacji. Jest jednym z najbardziej zielonych miast Polski. Tereny zielone zajmują ponad 22% powierzchni miasta, a na jednego mieszkańca przypadają 103 m² takich terenów (Program ochrony środowiska dla miasta Poznania na lata 2009-2012), jednak nadmierna antropopresja przyczyniła się do znaczącej degradacji wielu rejonów aglomeracji (Raport z realizacji Programu Ochrony środowiska dla Miasta Poznania na lata 2004-2007). Dlatego władze miasta położyły większy nacisk na ochronę obszarów o naturalnym charakterze akcentując to w kolejnych „Strategiach Rozwoju miasta Poznania” oraz podejmując działania zmierzające do objęcia ochroną większej powierzchni obszarów miejskich o charakterze naturowym. Asygnowane na ten cel fundusze przeznaczone były w początkowym etapie przede wszystkim na wymagane inwentaryzacje i waloryzacje projektowanych obszarów chronionych. Równoległe rozpoczęto realizację koncepcji urządzenia tych terenów, aby stały się one dostępne i atrakcyjne dla mieszkańców Poznania, chroniąc przy tym obszary przed ich degradacją.

Utworzone w 1994 r. użytki ekologiczne w Poznaniu (ryc. 1) miały bardzo zróżnicowaną powierzchnię, charakter i cel ochrony. W celu ich promocji od 2001 do 2006 roku powstały dla sześciu z tych obiektów szlaki (zarówno piesze, jak i rowerowe) i połączone z nimi ścieżki edukacyjne wraz z tablicami informacyjnymi oraz przewodnikami. Tematyka przewodników była ściśle powiązana z charakterem obszaru chronionego przybliżała czytelnikowi problematykę przyrody poszczególnych obiektów (tab. 1). Przewodniki również przedstawiały informacje dotyczące rozpoznawania gatunków roślin i zwierząt, i opisywały siedliska i biotopy. Ponadto w przewodnikach pojawiały się zagadki, zadania do wykonania w terenie oraz w domu a także proste przepisy kulinarne z użyciem roślin rosnących na szlaku.

Ryc. 1. Rozmieszczenie użytków ekologicznych utworzonych w 1994 roku w Poznaniu. 1. Nad Jeziorem; 2. Psarskie; 3. Krzyżanka; 4. Strzeszyn; 5. Bogdanka; 6. Jezioro Umultowskie; 7. Różany Młyn; 8. Wilczy Młyn; 9. Główna; 10. Fort IIIa Miłostowo; 11. Olszak I; 12. Olszak II; 13. Darzybór; 14. Świątnica I; 15. Dębina; 16. Fort I Starołęka; 17. Kopanina I; 18. Kopanina II; 19. Fort VIIIa Raszyn; 20. Strumień Junikowski; 21. Fort VIa Gołecin; 22. Fort V Lechicka; 23. Dworski Rów; 24. Świątnica II; 25. Rów Minikowski; 26. Głuszyna. Na żółto zakreślone są użytki ekologiczne, które pozostały po zmianach w 2008 roku, na czerwono aktualnie istniejące użytki ekologiczne. Gwiazdką oznaczone jest położenie użytku ekologicznego „Traszki Ratajskie”

Fig. 1. Distribution of ecological sites established in 1994 in Poznań. In yellow circles the ecological sites left in 2008 are displayed, in red — the present ecological sites. The star shows the new ecological site – “Traszki Ratajskie”

Tab. 1. Charakterystyka użytków ekologicznych, dla których opracowane zostały ścieżki edukacyjne
Table 1. Characteristics of ecological sites for which educational paths have been developed

I.p.	Nazwa użytku ekologicznego	Powierzchnia/ochrona/charakter	Przewodniki	Aktualny stan
1.	Bogdanka	165 ha/roślinność o charakterze łągowym/pieszce	dwa przewodniki dla dzieci i średniozaawansowanych; dwie trasy o długości 2 i 5 km	ponownie uchwalony w 2011 r. z podziałem na Bogdanka I (151,5 ha) i Bogdanka II (7,5 ha)
2.	Strzeszyn	114 ha/biotopy: torfowiska niskie, torfianka, podmokłe łąki, murawy kserotermiczne i okrajki lasów oraz biotopów wodnych/pieszce	trzy przewodniki dla dzieci, średnio- i zaawansowanych; jedna trasa o długości 4,5 km biegnąca wokół jeziora	ponownie uchwalony w 2011 r. Aktualna powierzchnia 94,5 ha

3.	Olszak I i II	280 ha/roślinność leśna typu łęgowego i miejscami łąkowego/piesze	trzy przewodniki; trzy trasy od 1,5 do 3,5 km	zlikwidowane
4.	Darzybór	330 ha/fragmety borów mieszanych, roślinności łąkowej/rowerowe	dwa przewodniki dla początkujących i średniozaawansowanych oraz zaawansowanych; dwie trasy o długości 6,5 i 8,5 km	utworzony ponownie w 2012 r., powierzchnia bez zmian
5.	Dębina	110 ha/lasy dębińskie ze starodrzewem i stawami/piesze	trzy przewodniki; dwie trasy o długości 2 i 4 km	utworzona ponownie w 2013 r. z podziałem na Dębinę I (53,5 ha) i Dębinę II (7,6 ha)
6.	Różany Młyn	14 ha/siedlisko bobra europejskiego, roślinności łęgowej i łąkowej	dwa przewodniki dla dzieci i średniozaawansowanych oraz zaawansowanych; dwie trasy o długości 3 km	zlikwidowane
	Wilczy Młyn	108 ha/wtórna ostoja rzadkich roślin ciepłolubnych i fragmentów łągów nadrzecznych/piesze		

Promocja ta każdorazowo była dofinansowywana przez Gminny Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Poznaniu oraz Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, dzięki czemu przewodniki były nieodpłatnie przekazywane bibliotekom szkolnym. Przewodniki były promowane na spotkaniach z nauczycielami, podczas których autorzy wyjaśniali koncepcję opracowania. Obecnie wszystkie przewodniki w wersji elektronicznej są dostępne na stronach Urzędu Miasta Poznania (www.poznan.pl/mim/wos/przewodniki-po-uzytkach-ekologicznych,doc,679).

Zmiana koncepcji obszarów chronionych Poznania

Niestety, działania promujące wartości przyrodnicze użytków ekologicznych, choć bardzo intensywne, nie były stosowane długo. W wyniku nowelizacji ustawy z dnia 16 października 1991 roku o ochronie przyrody (ustawa z dnia 7 grudnia 2000 r. o zmianie ustawy o ochronie przyrody – Dz. U. z 2001 r. Nr 3, poz. 21) i braku w przepisach przejściowych zapisu utrzymującego w mocy akty prawne powołujące użytki ekologiczne, zespoły przyrodniczo–krajobrazowe i stanowiska dokumentacyjne, te formy ochrony przyrody utraciły moc obowiązującą zgodnie ze stanowiskiem i interpretacją prawną Ministerstwa Środowiska.

Miejska Pracownia Urbanistyczna w Poznaniu w piśmie z dnia 27 marca 2009 roku odpowiadając na wniosek Komisji Ochrony Środowiska i Rewitalizacji Rady Miasta Poznania z dnia 17 marca 2009 roku w sprawie podjęcia prac nad stworzeniem nowych form przyrody w Poznaniu informuje, iż „(...) użytki ekologiczne oraz zespoły przyrodniczo–krajobrazowe ustanowione w Poznaniu na podstawie uchwały Nr CV/610/94 Rady Miejskiej Poznania z dnia 10 maja 1994 roku straciły moc obowiązującą w związku z wejściem w ży-

cie ustawy z dnia 7 grudnia 2000 roku o zmianie ustawy o ochronie przyrody. Ze względu na brak w przepisach przejściowych ustawy nowelizującej zapisu utrzymującego w mocy akty prawne powołujące użytki ekologiczne, zespoły przyrodniczo-krajobrazowe i stanowiska dokumentacyjne, jedynie te użytki ekologiczne lub ich części, które znajdowały się w granicach obowiązujących miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, zostały utrzymane i obowiązują nadal” (Miejska Pracownia Urbanistyczna, pismo nr Or.II/0066-10-1/09 270309-1080 z dnia 27.03.2009).

Z 26 użytków ekologicznych pozostały jedynie cztery (Olszak I, Wilczy Młyn, Główna i Fort V). Decyzja o ich pozostawieniu nie była podyktowana ich wartością przyrodniczą a jedynie obowiązującymi przepisami. Dlatego zaskakującą i niepokojącą była opinia „Instytutu na rzecz ekorozwoju” (Stępniewska 2008), według której zniesienie pozostałych użytków ekologicznych było uzasadnione, gdyż utraciły one wartości przyrodnicze. Jako przykłady Stępniewska (2008) podaje:

1. Degradację stawów i oczek wodnych na Kopaninie, które nadal są miejscem bytowania 140 gatunków ptaków, 12 gatunków płazów i gadów.
2. Niszczenie Jezioro Umultowskiego, czego przejaw stanowi zasypanie części szuwarów przybrzeżnych przez właścicieli posesji graniczących z jeziorem oraz zaśmiecenie.
3. Zasypanie w dolinie Różanego Potoku stanowiska pełnika europejskiego przy układaniu sieci kanalizacyjnej.

Tego rodzaju tłumaczenia są dość zaskakujące, gdyż opisane przykłady były jedynie przejawami dewastacji, która powinna zostać ukarana, a winni powinni zostać zobligowani do naprawienia szkód. Nigdy tego rodzaju powody, nie potwierdzone przez nową inwentaryzację i waloryzację, nie powinny tłumaczyć zniesienia ochrony. Trudno wyobrazić sobie, że na ww. terenach nie zachowały się gatunki czy siedliska cenne przyrodniczo i cały obszar uległ degradacji. Trudno oprzeć się wrażeniu, że brak natychmiastowej decyzji ze strony urzędników miejskich o powtórny powołaniu użytków ekologicznych było zabiegiem celowym, pozwalającym na uzyskiwanie pozwoleń na zabudowę na terenach wcześniej objętych ochroną.

Kolejna zmiana w koncepcji użytków ekologicznych Poznania rozpoczęła się w 2011 roku, kiedy zostały zlikwidowane cztery istniejące obiekty i stopniowo zastępowane innymi obiektami. W 2011 roku powołano trzy użytki ekologiczne: ponownie powołano „Bogdanekę”, tym razem z podziałem na: [1] „Bogdanekę I” oraz [2] „Bogdanekę II” (tab. 1), które utworzono w celu ochrony półnaturalnych zbiorowisk roślinnych (łąk podmokłych) z całym ich bogactwem gatunkowym (Uchwała Rady Miasta Poznania Nr XXIII/304/VI/2011, Uchwała Rady Miasta Poznania Nr XXIII/305/VI/2011); oraz [3] zupełnie nowy „Traszki Ratajskie” w celu ochrony populacji płazów i realizacji zadań dydaktycznych (Uchwała Rady Miasta Poznania Nr XV/146/VI/2011). W 2012 roku dołączyły do nich użytek ekologiczny [4] „Strzeszyn”, utworzony w celu ochrony biotopów torfowisk niskich, podmokłych łąk, muraw kserotermicznych i okrajków lasów oraz biotopów wodnych (Uchwała Nr XLII/652/VI/2012). W kolejnym, 2013 roku utworzono powtórnie „Dębinę” z podziałem na: [5] „Dębina I” i [6] „Dębina II”, mające za zadanie ochronę fragmentów starego drzewostanu dębowego, stanowiącego pozostałość po dawnych, dębińskich lasach łęgowych rosnących w dolinie Warty, wraz z pozostałym starodrzewem i stawami (Uchwała Nr LX/924/VI/2013, Uchwała Nr LX/925/VI/2013). W 2014 roku przywrócono istniejący wcześniej użytek eko-

logiczny [7] „Darzybór”, którego celem ochrony są dobrze zachowane fragmenty borów mieszanych i roślinności łąkowej (Uchwała Nr LXXV/1205/VI/2014).

Zatem na terenie Poznania wymienianych jest 7 użytków ekologicznych, przy czym zarówno Bogdanka I i II, jak i Dębina I i II w pierwotnej wersji (z 1994 roku) stanowiły zwarte obszary dwóch użytków ekologicznych, zajmujących większe powierzchnie terenu niż to ma miejsce aktualnie (tab. 1). Obszar „Bogdanki” zmniejszony został o 6 ha, natomiast „Dębina” straciła aż 49 ha. Zmniejszono również o 20 ha powierzchnię użytku ekologicznego „Strzeszyn”. Warto jednak dodać, że pięć fortów, które były wcześniej wpisane na listę użytków ekologicznych w celu ochrony nietoperzy i roślinności, włączono do Specjalnego Obszaru Ochrony Siedlisk Natura 2000 „Fortyfikacje w Poznaniu”, których celem jest ochrona zimowisk nietoperzy.

Wnioski

W „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Poznania” z 1999 roku znalazł się zapis o planowanym ustanowieniu 25 użytków ekologicznych w celu wzbogacenia sieci ECOTONE. Krótco po tym zrezygnowano z tej koncepcji zmniejszając liczbę użytków ekologicznych do czterech. Ostatecznie – aktualnie – na terenie miasta znajduje się 7 obiektów o tym charakterze. Jedyne jeden z nich nie zmienił swoich granic i powierzchni („Darzybór”). W związku z tym, dwa zestawy przewodników po użytkach ekologicznych stały się nieaktualne. Brak ochrony prawnej został wykorzystany przez deweloperów oraz urzędników miejskich do zagospodarowania przekształconych terenów.

Bardzo niepokojąca była próba argumentowania likwidacji użytków ekologicznych ich trwałą degradacją. Oczywiście jest, że „nie ma sensu chronić terenów, które straciły większość walorów przyrodniczych” (Kepel 2000), jednak każdorazowo musimy być pewni, że wartość przyrodnicza wcześniej chronionych terenów bezpowrotnie została utracona. Konieczna jest zawsze inwentaryzacja pozwalająca ocenić bieżącą kondycję ekosystemu.

Przykład poznańskich użytków ekologicznych pokazuje wyraźnie, że z powodzeniem mogą być one promowane jako obiekty rekreacyjne i turystyczne. Są szybkie do utworzenia, jednak niestety również niezwykle łatwe do zlikwidowania, przy czym w tym przypadku — w wyniku wykorzystania przez urzędników błędu ustawodawcy — nie było nawet potrzeby wskazywania na degradację chronionych obszarów czy też na brak wartości przyrodniczej.

W procesach urbanizacji tylko czasami udaje się rozszerzyć obszary zielone, dlatego przede wszystkim należy starać się skrupulatnie dbać o istniejące obiekty. Jakakolwiek forma ochrony sprzyja ich zachowaniu oraz ułatwia promocję i wykorzystanie do celów turystyki. W publikowanych od czasu do czasu rankingach miast, wielkość obszarów zielonych, gdzie może być realizowana rekreacja, jest jednym z kryteriów oceny. Takie tereny wspierają ocenę całokształtu wysiłków władz samorządowych dbających o przyjazność miasta dla mieszkańców.

Niestety aktualnie nadal zniesienie użytku ekologicznego jest bardzo łatwe i następuje „w razie utraty wartości przyrodniczych, ze względu, na które ustanowiono formę ochrony przyrody, lub w razie konieczności realizacji inwestycji celu publicznego lub zapewnienia bezpieczeństwa powszechnego” (Dz. U. 2004 Nr 92, poz. 880). Stąd promocja tak nietrwałych form ochrony jest wątpliwa i powinna być bardzo wnikliwie przemyślana, aby nie zdążyła się podobne sytuacje jak w Poznaniu.

Literatura

- Kepel A. 2000. Ustawa kompromisów. Biuletyn Lubuskiego Klubu Przyrodników „Bociek”, nr 3. Miejska Pracownia Urbanistyczna, pismo nr Or.II/0066-10-1/09 270309-1080 z dnia 27.03.2009 r., sygn. akt MPU-ZOŚ/7321-8-3/09:1.
- Ministerstwo Środowiska, Departament Leśnictwa, Ochrony Przyrody i Krajobrazu, Pismo OP/44501/I-z/01 z dnia 2 sierpnia 2001 r.
- Program Ochrony Środowiska dla Miasta Poznania na lata 2004-2007; tabela 3-3. Zadania własne i wspierane z wyszczególnieniem nakładów finansowych (harmonogram uruchamiania środków finansowych).
- Program Ochrony Środowiska dla Miasta Poznania na lata 2004-2007, Działania strategiczne do roku 2011.
- Raport z realizacji Programu Ochrony Środowiska dla Miasta Poznania na lata 2004-2007, Poznań 2007.
- Stępniewska M. 2008. Monitoring postępów zrównoważonego rozwoju. Doniesienia uczestnika Sieci Informacyjno-Rozpowszechniającej. Województwo Wielkopolskie II kwartał, Instytut na Rzecz Ekorozwoju: 1.
- Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Poznania uchwalone uchwałą nr LXXII/1137/VI/2014 z 23 września 2014 r.
- Symonides E. 2008, Ochrona Przyrody, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, str. 540-543.
- Uchwała Nr LX/924/VI/2013 Rady Miasta Poznania z dnia 10 grudnia 2013 r. w sprawie ustanowienia użytku ekologicznego „Dębina I”.
- Uchwała Nr LX/925/VI/2013 Rady Miasta Poznania z dnia 10 grudnia 2013 r. w sprawie ustanowienia użytku ekologicznego „Dębina II”.
- Uchwała Nr LXXV/1205/VI/2014 Rady Miasta Poznania z dnia 04-11-2014 w sprawie ustanowienia użytku ekologicznego „Darzybór”.
- Uchwała Nr XLII/652/VI/2012 Rady Miasta Poznania z dnia 18 grudnia 2012 r. w sprawie ustanowienia użytku ekologicznego „Strzeszyn” (Dz. Urz. Woj. Wlkp. z dnia 14 stycznia 2013 r. poz. 451).
- Uchwała Rady Miasta Poznania Nr XV/146/VI/2011 z dnia 12 lipca 2011 r. w sprawie ustanowienia użytku ekologicznego „Traszki Ratajskie” (Dz. Urz. Woj. Wlkp. Nr 232, poz. 3736).
- Uchwała Rady Miasta Poznania Nr XXIII/304/VI/2011 z dnia 20 grudnia 2011 r. w sprawie ustanowienia użytku ekologicznego „Bogdanka I” (Dz. Urz. Woj. Wlkp. z dnia 13 stycznia 2012 r. poz. 317).
- Uchwała Rady Miasta Poznania Nr XXIII/305/VI/2011 z dnia 20 grudnia 2011 r. w sprawie ustanowienia użytku ekologicznego „Bogdanka II” (Dz. Urz. Woj. Wlkp. z dnia 13 stycznia 2012 r. poz. 318).

Maria Urbańska¹, Henryk Gierszał², Wojciech Andrzejewski³

¹Zakład Zoologii, Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu,

²Zakład Informatyki Stosowanej, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu,

³Zakład Rybactwa Śródlądowego i Akwakultury, Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu,
urbanska@up.poznan.pl, gierszal@amu.edu.pl, wojtek@up.poznan.pl